

ŞEM'Î ŞEM'ULLÂH VE ŞERH-İ SUBHATÜ'L-EBRÂR¹ ŞEM'Î ŞEM'ULLÂH AND HIS ŞERH-I SUBHATU'L-EBRÂR

Arş. Gör. Taner GÖK

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Özet

16. asrın ikinci yarısında yaşamış olan Şem'î, Fars edebiyatı klasiklerinden 11 eseri Türkçe şerh ederek klasik şerh edebiyatının velûd şârihleri arasındaki yerini almıştır. Bunlar arasından İran edebiyatının tanınmış ismi Molla Abdurrahman Câmî'nin en özgün eserlerinden biri olarak kabul edilen *Subhatü'l-Ebrâr* şerhi, bu eserin Anadolu sahasındaki tek şerhidir. Makalemizde *Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr*'ın, teknik ve muhteva özelliklerini her yönüyle ortaya koyacak şekilde inceleme ve değerlendirmelere yer verilmiştir. Bu amaçla makalemizde Şem'î Şem'ullâh ve *Subhatü'l-Ebrâr* hakkında bilgiler verildikten sonra *Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr*'ın nüshaları, eserin içeriği ve eserde kullanılan şerh usulü üzerinde durulmuştur. Döneminin şerh geleneğinde örneğine pek rastlanmayan bir şekilde uzun izahlar yerine tercümelerin ağırlıkta olması *Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr*'ın en dikkat çekici özelliğidir. Bunun yanında Farsça beyitlerden bazılarının farklı şerh imkân ve ihtimallerine dikkat edilerek bu beyitlerin birkaç farklı şekilde tercüme edilmesi ve 200'e yakın örnek beyit ya da mısraya yer verilmesi bu şerhin diğer önemli özellikleridir.

Şem'î, klasik şerh edebiyatı reddiye geleneğinde adı en sık geçen şârihlerden biridir. Birçok şârih, Şem'î'ye çeşitli konularda reddiye yazmıştır. Eleştirileri pek fazla önemsemeyen Şem'î, sadece *Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr*'da bu eleştirilere cevap vermiştir. Bu durumun neticesi olarak *Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr*'da hem o dönemin tenkit anlayışını hem de Şem'î'nin kendi eserlerini nasıl savunduğunu gösteren kıymetli bilgiler mevcuttur. Bunlara ek olarak makalemizde Şem'î'nin şerh usulünün şekillenmesinde hangi faktörlerin etkili olduğu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şem'î, Tercüme, Şerh, Muhtasar Şerh

Abstract

Şem'î , who lived in the second half of the 16th century, has joined the procreative commentators of the classical commentary literature after commentating 11 works from the Persian literature in Turkish. Among these, *Subhatü'l-Ebrâr* commentary, which is considered to be one of the most original works of Molla Abdurrahman Câmî, a famous name in the Persian literature, is the only commentary of this work in the field of Anatolia. In our study, we included reviews and assessments that would enable understanding of the *Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr* at the maximum level possible and we aimed

¹ Bu makaledeki bilgilerin bir kısmı, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde devam eden ve bitme aşamasına gelmiş olan, "Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ı (İnceleme-Tenkitli Metin)" başlıklı doktora tez çalışmamızdan alınmıştır.

at identifying every aspect of the technical characteristics and the content of this commentary. For this purpose, after providing information about *Şem'î Şem'ullâh* and *Subhatü'l-Ebrâr* in our study, we focused on the copies of *Subhatü'l-Ebrâr*, the content of the work, and the commentary styles used in the work. Inclusion of translations rather than long explanations, which is not very common in the commentary tradition of the period, is the most notable feature of *Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr*. In addition to this, multiple translations of some of the Persian couplets while considering different commentary possibilities and provision of approximately 200 exemplary couplets to allow better understanding of the explanations included in the commentary are other important features of this commentary.

Şem'î is one of the most mentioned commentators in the refutation tradition of the classical commentary literature. Several commentators wrote a refutation to Şem'î on various subjects. Şem'î not attaching much importance to the criticisms responded to these criticisms only in *Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr*. As a result of this situation; there exists valuable information in *Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr* related to the criticism understanding of the period and also the style of Şem'î' defending his works. In addition to these; in our article, we tried to determine the factors that helped Şem'î' shape his commentary style.

Key Words: Şem'î, translation, commentary, abridged commentary

GİRİŞ

Şerhlerin ortaya çıkmasında önemli bir yeri olan tefsir çalışmalarının sınırları zaman içerisinde belirlenerek tefsir, yalnızca Kur'ân-ı Kerim'i ele alan bir bilim dalı olarak gelişimini ve faaliyetlerini sürdürmüştür. Ancak özellikle Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslam esaslarının daha iyi anlaşılması için birçok eser kaleme alınır. Bu eserler başlangıçta Arapça yazılmasına karşın zamanla benzer çalışmalar, bütün İslam coğrafyasına yayılır. Anadolu sahasında Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait, birçok sûrenin Türkçe tefsirinin bulunması bu dini daha iyi anlama/anlatma gayretlerinin sonucudur. İslamî kuralların özümsemesi noktasında birçok faaliyete girişen Anadolu sahası âlimleri, tefsirlerin yanında birtakım şerh çalışmalarına da başlarlar. *Füsûsu'l-Hikem*, *Delâilü'l-Hayrât* gibi eserler üzerine yapılan ve tasavvufî şerhlerin başlangıcı sayılan çalışmalar, bunlar arasında ilk akla gelenlerdir. Ancak tasavvufî şerhler sadece Arapça ya da Farsça eserler üzerine değil Yunus Emre, Niyazî-i Mısırî gibi tasavvuf büyüklerinin gazel, kaside ve şathiye gibi eserlerine de yapılmıştır.²

Şerh edebiyatımıza bütünleyici bir nazarla bakıldığında ise Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilden eserlere şerhlerin yazıldığı görülür. Mevcut şerhlerin büyük çoğunluğunun tasavvufî eserlere yazılmış olması ayrıca dikkati çeken bir durumdur. Özellikle Arapça eserler üzerine yapılan şerhlerde dinî içerikli eserler, ağırlıktadır. Şarihler, Arapça edebî metinlerle beraber fıkıh, kalam gibi dinî bilimlere dair meseleleri ele alıp açıklayan manzum eser ya da şiirleri de şerh etmeye özen göstermişlerdir.

Şerh çalışmalarının sınırları, edebî eserleri de içine alarak zaman içerisinde genişler. İlk bakışta anlaşılmayan ince anlamlar ve mecazlar ihtiva etmeleri, edebî eserlerin de şerh edilmeleri sonucunu doğurur. Şerhi yapılan edebî eserler arasında manzum olanlar ağırlıktadır. Özellikle Arap ve Fars edebiyatının önemli mesnevi ve divanlarının şerhleri bu alanda önemli bir yer tutar. Hâfız-ı Şirazî, Urfî-i Şirazî ve Saib-i Tebrîzî gibi şâirlerin divanları birbirinden farklı şâirler tarafından defalarca şerh edilir. Örneğin Hafız-ı Şirazî'nin divanına Sürurî, Şem'î,

²Ozan Yılmaz, "Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 9, İstanbul 2007, s. 271.

Sûdî ve Vehbi-i Konevî tarafından şerhler yapılmıştır.³ Aynı şekilde *Mesnevî-i Ma'nevî*, *Bostân* ve *Gülistân* gibi meşhur eserlerin farklı şârihlerce yapılmış birçok şerhi vardır.

Günümüzde yapılan literatür ve tasnif çalışmaları sayesinde divanlardan, lügatlere yapılan şerhlere kadar her türden eserin şerh edildiğini öğrenmekteyiz.⁴ Edebiyatımızda en fazla şerh edilen eserler: Kırk Hadis mecmûaları, evrâd mecmûaları, hilye-i nebî mecmûaları, Esmâ-i Hüsnâ risâleleri, *Fıkıh-ı Ekber*, *Füsûsü'l-Hikem*, *Mesnevî*, *Gülşen-i Râz*, *Bostân*, *Gülistân*, *Bahâristân*; en çok şerh edilen kasideler: *Kasîde-i Bürde*, *Kasîde-i Bür'e*, *Kasîde-i Münferice*, *Kasîde-i Tâiyye*, *Kasîde-i Mîmiyye*, Mevlânâ ve Urfî'nin kasideleri; şiirleri en çok şerh edilen şâirler: Mevlânâ, Hâfız, Urfî ve İbni Fâriz'dir. Şârihlerden ise Şem'î Şem'ullâh, Sûdî-i Bosnevî, Davud b. Muhammed Karsî, İsmail Hakkı Bursevî, Muhammed Vecîhî Paşa ve Mustakimzâde Süleymân Sâdeddin öne çıkar.⁵

A) Şem'î Şem'ullâh

a) Adı, Mahlası ve Lakabı

Edebiyatımızda Şem'î mahlaslı birçok şairin⁶ olması ve özellikle her ikisi de 16. asırda yaşamış olan şair Şem'î ile şarih Şem'î'ye dair verilen bilgilerin bazı kaynaklarda birbirine karışması, bu eserlerdeki bilgilere ihtiyatla yaklaşmayı gerektirmektedir. Çünkü bu iki şahsın hem eserleri hem de ölüm tarihleri birbirinden oldukça farklı olmasına rağmen birçok tezkirede bu bilgiler bile birbirine karıştırılmıştır. Son dönem tezkirelerine kadar devam eden bu karışıklığa ilk defa İsmail Ünver dikkati çekmiştir. Ünver, *Türk Dili* dergisinde çıkan "Şem'î Şem'ullah"⁷ başlıklı makalesinde bu konudaki bilgi karışıklığının genel bir tablosunu çizdikten sonra bilgilerdeki ihtilaf ya da benzerliklerden yola çıkarak yaptığı isabetli değerlendirmelerle edebiyat tarihimizde şair ve şarih olmak üzere iki farklı Şem'î'nin olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Çalışmamıza konu olan şarih Şem'î'nin asıl adının "Mehmed bin Mustafa" olduğu, kendisine ait *Mesnevî* şerhinin dördüncü cildinin bir nüshasından anlaşılmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi Darulmesnevi 204 numarada kayıtlı olan bu nüshanın zahriyesinde "*Mehmed bin Mustafa eş-şehîr Şem'î Halife*"⁸ kaydı vardır. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-İhvân*'ında Şem'î'nin künyesini "*Şem'î er-Rûmî Mustafa Çelebi bin Muhammed el-Konstantînîyye*" şeklinde vermiştir.⁹ Bu bilgilerden yola çıkarak Şem'î'nin adının "Mustafa" olduğunu söylemek mümkündür.

³ İbrahim Kaya, "Sûdî'nin Hafız Divanı Şerhindeki Tasavvufî Yaklaşımları" *Turkish Studies*, Volume 6/2 Spring 2011, s. 600.

⁴ Ozan Yılmaz, "Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü", s. 271-304; Atabey Kılıç, "Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi", *Klâsik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Turkish Studies Publication, Ankara 2007, s. 416; İsmail Gülec, "Dağılmış İncileri Toplamaya Yardım Etmek: Şerh Tasnifi Meselesine Küçük Bir Katkı", *Turkish Studies*, Volume: 4/6 (Prof. Dr. Cem Dilçin Adına-Şerh/Annotation), Fall 2009, s. 213-230.

⁵ Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000, s. 25.

⁶ "Şem'î" mahlaslı şairlere dair daha geniş bilgi için bakınız: Murat Ali Karavelioğlu, *On Altıncı Yüzyıl Şairlerinden Prizrenli Şem'î'nin Divanı'nın Edisyon Kritiği ve İncelenmesi* (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2005, s. 37-44.

⁷ İsmail Ünver, "Şem'î Şem'ullah", *Türk Dili*, C.XLIX (yıl:34) sayı: 397 Ocak-1985, Ankara, s. 41-42.

⁸ Oğuzhan Şahin, *Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (III-IV. Ciltler) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2012, s. 83.

⁹ Aktaran: Şeyda Öztürk, *Şem'î'nin (15.-16. YY.) Mesnevî Şerhi (İlk Türkçe Tam Mesnevî Şerhi)*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2007, s. 58.

Şem'î'nin adı sırasıyla 1538 ve 1546 yıllarında tamamlanan *Heşt Behişt*'te "Şem'î", *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*'da ise "Mevlânâ Şem'î" olarak geçmektedir.¹⁰ Her iki tezkirenin yazılış tarihlerine bakıldığında burada adı geçen şahsın 1529/1530 yılında ölen şair Şem'î olduğu anlaşılmaktadır. Şem'î, tek telif eseri olan *Tuhfetü'l-Âşıkîn*'de "Şem'î Şem'ullâh" adını kullanmış; onu bizzat tanıyan Derviş Mahmud Dede *Sevâkıb-ı Menâkıb*'ta ondan "Şem'î Efendi"¹¹ diye bahsetmiştir. Aynı ifade, Sahih Ahmed Dede'nin *Mecmûatü't-Tevârîhi'l-Mevleviyye*'sinde¹² de geçmektedir. Şarih ve şair olmak üzere iki ayrı şahsın varlığından haberdâr olan Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*'da şarih Şem'î'den "Şem'î, Mevlânâ Şem'î ve Mevlâ Şem'î"¹³ diye bahsetmiştir. Gelibolulu Mustafa Ali ise *Künhü'l-Ahbâr*'da şair Şem'î hakkında bilgi verirken "Şem'î" mahlasını kullanmıştır. Esrâr Dede, *Tezkire-i Suarâ-yı Mevleviyye*'sinde Şem'î'den "Şem'î Dede"¹⁴ adıyla bahsetmiş ve bu durum kendisinden sonra gelen tezkireleri de etkilemiştir. Nitekim *Tezkire-i Suarâ-yı Mevleviyye*'den sonra yazılan *Tuhfe-i Nâilî*'de "Şem'î Şem'ullâh Dede"¹⁵ ifadesi kullanılmıştır. Mehmed Süreyya, şair ve şarih olmak üzere iki ayrı Şem'î hakkında bilgi vermiş ve ikisinde de "Şem'î Çelebi" ifadesini kullanmıştır.¹⁶

Bu genel tabloya bakıldığında Şem'î'nin "Şem'î, Mevlânâ Şem'î, Mevlâ Şem'î, Şem'î Dede, Şem'î Efendi, Şem'î Şem'ullâh ve Şem'î Çelebi" adlarıyla şöhret bulduğunu söylemek mümkündür. Şarihin bu kadar farklı isim/unvanla şöhret bulmasının temelinde onun şarih, müderris ve mutasavvıf kimliklerine sahip olması vardır.

"şârih-i şeş mücellid-i Mesnevî", "şârih-i elfâz-ı Mesnevî" ve "Azîz-i Uhrevî" ifadeleri ise Şem'î'ye isnat edilen lakaplardır. Bunlardan anlaşılacağı üzere bu lakaplar onun Mesnevî şarihi olması ve Mevlevîliğe yakın olması sebebiyle verilmiştir.¹⁷

b) Doğum Yeri ve Yılı

Şem'î'nin doğum yılına dair hem kaynaklarda hem de eserlerinde hiçbir bilgi yoktur. Şarihin doğum yeri konusunda bazı tezkirelerde¹⁸ Prizren adı geçmektedir. Ancak bu kaynaklarda şair Şem'î'den bahsedildiği için Prizren, şarih olanın değil şair Şem'î'nin doğum yeridir. Bağdatlı İsmail Paşa'nın, *Hedîyyetü'l-İhvân*'ında Şem'î'nin künyesini "Şem'î er-Rûmî Mustafa Çelebi bin Muhammed el-Konstantînîyye" şeklinde vermesine bakılırsa Şem'î, Anadolu kökenli olmakla birlikte İstanbul'da yaşamış bir zattır.

¹⁰ Sehî Bey, *Heşt-Bihist The Tezkire By Sehî Beg*, (Haz.: Günay Kut), Printed at Harvard University Printing Office, Boston 1978, s. 266; Latîfî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ İnceleme-Metin*, (Haz.: Rıdvan Canım), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 333.

¹¹ Sahih Ahmed Dede, *Mecmûatü't-Tevârîhi'l-Mevleviyye*, (Haz. Cem Zorlu), İnsan Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2011, s. 277.

¹² Derviş Mahmûd-ı Mesnevihan, *Sevâkıb-ı Menâkıb*, (Haz. Erdoğan Erol, Gönül Ayan, Hüseyin Ayan), Rumi Yayınları, İstanbul 2007, s.16.

¹³ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, s. 237, 327, 646, 785, 654.

¹⁴ Esrâr Dede, *Tezkire-i Su'arâ-yı Mevleviyye*, (Haz.: İlhan Genç), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 260-261.

¹⁵ Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, (Haz.: Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı), Bizim Büro Yayınları, Ankara 2001, s. 502.

¹⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (Eski yazıdan aktaran, Seyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Cilt 5. s. 1575.

¹⁷ Abülkadir Dağlar, *Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (I. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009, s. 73.

¹⁸ Esrâr Dede ve Bursalı Mehmet Tahir, tezkirelerinde Şem'î'nin Prizrenli olduğunu söylemişlerdir; ancak bu tezkirelerde şair Şem'î'den bahsedildiği için Prizren, şarih olanın değil şair Şem'î'nin doğum yeridir.

c) Öğrenimi ve Mesleği

Şem'î, eserlerinde nasıl bir eğitim aldığından bahsetmemiştir; ancak kaynakların verdiği bilgilere göre o, ilim ve irfandan fazlasıyla hissedar olmuştur. Anlaşılması büyük bilgi birikimi gerektiren Farsça klasik eserleri şerh etmesi, başta Farsça olmak üzere birçok bilim dalında iyi bir eğitim sürecinden geçtiğini gösteren bir diğer unsurdur. Şerhlerinde dinî ve tasavvufî ıstılahları açıklarken kullandığı dil ve verdiği detaylı bilgilerden onun bu alanlarda yetkin bir zat olduğu anlaşılmaktadır.

Şem'î'nin mesleğine dair en kesin bilgiler Nev'î-zâde Atâyî'nin *Şakayık Zeylinde* yer almaktadır:

*"Şem'-i fikreti ikâd ve cevâhir-i âbdâr-ı 'ilm ü 'irfânı intikâd idüp lâıyk-ı menâsıb ve müstahikk-i merâtib olmuş iken meşreb-i fenâdan hissedâr ve pergâr-ı himmetine nokta-ı sırr-ı tasavvuf-medâr olmagın fârig ü âzâde ve dâ'ire-i terk ü tecerrüdde karâr-dâde olup ta'lîm-i ebnâ'-ı nâs u huddâm-ı ekâbiri cihet-i ma'âş ve mâye-i mâ-bihi'l-intiâş kılmuşdı. Elf-i kâmil hudûdunda şem'-i vücûdı püf-zede-i sarsar-ı himâm ve rişte-i 'ömr-i memdûdı âteş-i harâret-i garîziyye ile tamâm oldu. Mevlânâ-yı mezbûr ma'ârif-i cüz'îyye ile meşhûr mukaddemât-ı 'ulûm ifâdesine kâdir leme'ât-ı zav' u musbâh ifâzasında mâhir idi. Mesnevî-i Şerîf'e şerhi vardır. Divân-ı Hâfız'ı ve Gülistân ve Bostân'ı Türkî şerh eylemiştir. Tullâbı yanında makbûl u mütedâvildür."*¹⁹

Nev'î-zâde Atâyî, önceki kaynaklarda geçenleri tekrar etmemesi ve şairliğine ilişkin herhangi bir vurguda bulunmaması sebebiyle şarih Şem'î hakkında güvenilir bilgiler sunmaktadır. Atâyî'nin verdiği bilgilerden Şem'î'nin yeterli derecede ilim öğrendikten sonra tasavvufa yöneldiği ve dünyadan el etek çekerek çocuklara ilim öğretmekle meşgul olduğu anlaşıyor. Şem'î'nin bu eğitimi belirli bir maaş karşılığında verdiği bakılırsa o, ya bir müderristir ya da medrese dışında dersler vererek geçimini bu yolla sağlayan bir hocadır. Atâyî'nin, Şem'î'nin hocalık yaptığı bilgisini, *"Ve bu sâlde, Şem'î Efendi cenâbı Fârisî-hân olduğu nümâyân oldu."* ifadesiyle Sahih Ahmed Dede de destekler.²⁰ Aynı şekilde Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*'de Şem'î'nin mesleğine dair önemli bir ipucu vererek onun ilim öğreten bir zat olduğu bilgisini pekiştirir, *"Hayatını ilim öğretmekle geçirmiştir. Şâkirdlerinden pek çoğu ilmiyede yüksek makamlara nâil olmuşlardır."*²¹

d) Vefatı

Şem'î'nin ölüm tarihi konusunda da kaynaklarda karışıklık vardır. Kâtib Çelebi, *Divan-ı Hâfız* şerhinden bahsederken *"...Mevlâ Şem'î de bu eseri Türkçe şerhetti, bu zat bin yılı civarında ölmüştür...."*²² şeklindeki ifadesiyle Şem'î'nin 1000/1591-92 yılı civarında öldüğü bilgisini vermiş ve *Divan-ı Şem'î*'den bahsederken bu kişinin *Mesnevî*'yi şerh eden zattan farklı biri olduğunu özellikle belirtmiştir.²³ Nev'î-zâde Atâyî *"...Elf-i kâmil hudûdunda şem'-i vücûdı püf-zede-i sarsar-ı himâm ve rişte-i 'ömr-i memdûdı âteş-i harâret-i garîziyye ile tamâm oldu..."*²⁴, Bursalı Mehmet Tahir

¹⁹ Nev'î-zâde Atâyî, *Hadaiku'l-Hakaik fi Tekmileti's-Şakayık*, (Haz. Abdulkadir Özcan), Çağrı Yayınları İstanbul 1989. s. 332.

²⁰ Sahih Ahmed Dede, *Mecmûatü't-Tevârihi'l-Mevleviyye*, (Haz. Cem Zorlu), İnsan Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2011, s. 272.

²¹ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, s. 1575.

²² Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, s. 646.

²³ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, s. 646.

²⁴ Nev'î-zâde Atâyî, *a.g.e.*, s. 332.

“...vefâtı 1000’dedir...” ve Naimâ “... bin yılı hududunda melâî âlâya vâsıl oldu...”²⁵ şeklindeki ifadeleriyle Şem’î’nin ölüm tarihi olarak 1000/1591-92 yılını vermişlerdir. J. Von Hammer de aynı döneme işaret ederek, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* adlı eserinde hicrî 11. yüzyılın başında Osmanlı bilginlerinden yedi büyük zatın vefat ettiğini belirttikten sonra bu müelliflerden dördünün tercümeleri, şerhleri, lügatleri ile Osmanlı, İran ve Arap filolojisine büyük katkılar sağladığını söylemiş ve bunlar arasında Sûdî ve Şem’î’nin Hâfız, Sâ’dî ve Mevlânâ’nın eserlerini Türkçeye çevirdikleri bilgisini vermiştir.²⁶

Abdulkâki Gölpınarlı, *Mesnevî* şerhi üzerine yaptığı incelemede Şem’î’nin ölüm tarihi konusunda,

“Son cild olan altıncı cildin dibâcesindeyse şerhin 995 rebiülevvelinin ilk günlerinde (1587) başlayıp 1002 muharreminin sonlarında (1593) beşinci cildi bitirdiğini, fakat Murad’ın ölümü üzerine altıncı cildi Mehmed III. adına şerhettiğini bildirir ve altıncı cildin şerhine saray kapıağası Gazanfer Ağa’nın sebep olduğunu söyler ki buna nazaran altıncı cilde 1009’da başlamıştır ve tabîî ölümü de bu yıldan sonradır ve 1000 tarihinde öldüğü hakkındaki rivayet yanlıştır.”²⁷

verdiği bu bilgilerle yanlışlığı düzeltilmiş; ancak Şem’î’ye dair verdiği diğer bilgilerde tezkirelerdeki karışıklığı o da devam ettirmiştir.²⁸ Sahih Ahmed Dede, Şem’î’nin 1010 yılının sonunda vefat ettiğini söylemiş ve Şem’î’nin mezarının yerini de detaylı bir şekilde tarif etmiştir: “Üsküdar’da Ayazma’nın üst yanında Rûm Mehmed Pâşâ Câmi’-i Şerîfi’nden İmrahor’a gidecek sokakta bir ev dînunâ defn olunup, yola pencere kondu. Merkadı evden ifrâz olundu.”²⁹

Şem’î’nin ölüm tarihi kesin olarak bilinmese de onun eserlerinin bitiş tarihlerine bakılarak bu konuda bazı çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Örneğin üzerinde çalıştığımız ve 21 Safer 1009/1 Eylül 1600 tarihinde tamamlanan *Subhatü’l-Ebrâr* şerhinde Şem’î, “bî-çâre hâkîr ü pür-takşîr Şem’î hem za’îf ü nâtiüvân pîr oldı, habîbüñ Muḥammed Muṣṭafâ’nun şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem habîbiyyeti ve ‘izzeti hâkîçün anı ‘azâb u dūzahdan berî idüp dîdâr-ı şerîfünle şâd u mesrûr eyle”³⁰ ifadelerinden de anlaşılacağı üzere yaşlılıktan yakındır. İsmail Ünver’in³¹ belirttiği gibi *Mahzenü’l-Esrâr*’ın 1011/1602’de bittiği göz önüne alınırsa Şem’î’nin bu tarihten sonra öldüğü söylenebilir.

e) Eserleri

Şem’î, telif, tercüme ve şerh olmak üzere üç farklı alanda eser vermiş velûd bir zattır. 976/1568’de tamamladığı ilk eseri *Şerh-i Gülistân*’la son eseri olan ve 1011/1603’te tamamlanan

²⁵ Mustafa Naîmâ Efendi, *Tarih-i Naîmâ*, I. Cilt, Bahar Matbaası, İstanbul 1967, s. 70.

²⁶ J. Von Hammer, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Mustafa Gencer, Dündar Alikılıç, Abdüllatif Armağan, İrfan Bülbül), İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, Cilt II, İstanbul 2007, s.223.

²⁷ Abdulkâki Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, 2. Basım, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1983, s. 143.

²⁸ Gölpınarlı, şair Şem’î’den bahseden tezkirelerden aldığı bilgileri, şarih Şem’î’ye ait olarak vermiştir: “Aşık ve Hasan Çelebiler, Şem’î’nin pek rind bir adam olduğunu, Şeyh Vefâ sûfilerinden olup Vefa camiinde, yahut tekkesinde oturduğu halde meyhanelerde düşüp kaldığını, yoklukla vakit geçirdiğini söylerler. İhtimal bu hatalara, yaşayışının düzgün olmaması ve bu yüzden meydana zarurî ihtimaller sebep olmuştur.” Gölpınarlı, a.g.e., s. 143.

²⁹ Sahih Ahmed Dede, a.g.e., s. 282. Bugün adı geçen yerde yani Üsküdar’da Şem’î türbesi halen durmaktadır; ancak kitabesinde 1000/1591-92 tarihi ve ‘Rûşen etsin hane-i kalbin Hudâ / Şem’î’nin rûhuna kim kıla du’â’ beytinin yazılı olduğu bu türbenin şarih Şem’î’nin ölüm tarihinden önce olan söz konusu tarihine bakılarak başka bir Şem’î’ye ait olduğunu söylemek mümkündür.

³⁰ Şerh-i Subhatü’l-Ebrâr’dan verilen örnekler, Hüdâî Efendi 1331 numaralı nüshadan alınmıştır, söz konusu nüsha makalede “Hüdâî Efendi” şeklinde kısaltılarak yazılmıştır. Hüdâî Efendi, 158a.

³¹ İsmail Ünver, a.g.m., s. 40.

Mahzenü'l-Esrâr arasındaki 35 yıllık sürede biri telif, on ikisi şerh üçü de tercüme olmak üzere toplam on altı eser yazmıştır. Aralarında *Mesnevî* gibi hacimli eserlerin de olduğu göz önüne alınırsa onun ne kadar üretken bir şahıs olduğu daha net anlaşılabilir. Şarihin eserlerini şu şekilde sıralamak mümkündür: *Tuhfetü'l-Âşîkîn*³², *Şerh-i Gülistân*, *Şerh-i Divan-ı Hâfız*, *Şerh-i Divan-ı Şâhî*, *Şerh-i Bahâristân*, *Şerh-i Pend-i Attâr*, *Şerh-i Bostân*, *Şerh-i Mesnevî-i Ma'nevî*, *Şerh-i Tuhfetü'l-Ahrâr*, *Şerh-i Mantıku't-Tayr*, *Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr*, *Şerh-i Mahzenü'l-Esrâr*, *Şerh-i Kasîde-i Emâlî*, *Tercüme-i Kasîde-i Nûniyye*, *Tercüme-i Şurûtü's-Salât*.

B) Subhatü'l-Ebrâr

Molla Câmî tarafından 887/1482-83'te telif edilen ve 2569 beyitten oluşan *Subhatü'l-Ebrâr*, "fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün" kalıbıyla yazılmıştır. Adı "İyilerin tesbihi" anlamına gelen bu eser, dinî, tasavvufî ve ahlakî konuları işlemektedir. *Subhatü'l-Ebrâr*, klasik tertibe uygun olarak bir mukaddime ile başlayıp sırasıyla tevhid, na't, padişaha övgü, sebep-i telif kısımlarıyla devam etmektedir. Bundan sonra, eserin aslını oluşturan ve "ıkd" adı verilen kırk bölüm yer almaktadır. Her bölüm, anlatılan konunun örneklendirilip pekiştirildiği hikâye ve Allah'a yalvarmanın yanı sıra okuyucuyu diğer bölüme hazırlayan münacat kısmı olmak üzere iki alt bölümden oluşmaktadır.

1482/83 yılında yazılan *Subhatü'l-Ebrâr*'a, 1540/41 yılında Taşlıcalı Yahya tarafından "fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün" kalıbıyla 3051 beyitten oluşan *Gencîne-i Râz* adlı bir nazire yazılmıştır. Eserin içeriği ve konu sıralaması *Subhatü'l-Ebrâr*'a benzemektedir; eser kırk bölümdür ve her bölümde "makale" adı verilen ana bölümün yanında hikâyelere de yer verilmiştir.³³ Bu eserin İstanbul kütüphanelerinde 37 nüshasının bulunması, o dönemde çok okunduğunu göstermektedir.³⁴ *Gencîne-i Râz*'dan sonra 1600 tarihinde eserin Şem'î tarafından şerhi yapılmıştır. 1625/26 tarihinde ise Nev'îzâde Atâyî, *Subhatü'l-Ebrâr*'dan esinlenerek *Sohbetü'l-Ebkâr* adlı bir mesnevi yazmıştır. Atâyî, bu eserini, *Hamse*'sinin üçüncü mesnevisi olarak kaleme alır. Atâyî bir bahar mevsiminde arkadaşlarıyla gezerken arkadaşlarından biri *Subhatü'l-Ebrâr*'ı okumaya başlar ve herkes bu eseri beğenir. Arkadaşları, böylesine değerli bir eserin Türkçeye tercüme edilmesi gerektiğini söyleyince, Atâyî tercümenin iyi bir şey olmadığını söyleyerek bu fikre karşı çıkar. Arkadaşlarının *Subhatü'l-Ebrâr* gibi bir eser yazmasını kendisinden istemeleri üzerine Atâyî, *Sohbetü'l-Ebkâr*'ı kaleme alır.³⁵

C) Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr

Şem'î'nin ölümünden önce yaptığı son iki şerhten biri olan bu şerh, 21 Safer 1009/1 Eylül 1600 tarihinde tamamlanmıştır. Şem'î'nin bir nevi ustalık dönemi eserlerinden olan *Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr*, III. Murad ve III. Mehmed devirleri darüssaade ağalarından Gazanfer Ağa'ya sunulmuştur. Anadolu'da bilinip okunan bu eser, Şem'î haricinde başka bir müellif tarafından tercüme ya da şerh edilmemiştir. Nitekim Kâtib Çelebi *Keşfü'z-Zunûn*'unda bu eserin bir şerhinin olduğunu dile getirmiştir; "*Farsçadır, şiir şeklindedir, nasihatler ve hikmetler hakkındadır,*

³² Şem'î'nin tek telif eseridir.

³³ Bekir Çınar, "Taşlıcalı Yahya'nın *Gencîne-i Râz* Mesnevisinde Bir Nasrettin Hoca Fıkrası" *Turkish Studies*, Volume 2/4, Fall 2007, s. 285.

³⁴ "Gencine-i Râz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 14, s. 20.

Eser hakkında iki yüksek lisans tezi yapılmıştır: Ramazan Sarıçipek, *Taşlıcalı Yahya Bey Gencîne-i Raz: inceleme-metin*, (Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi, Malatya 1991; Bekir Çınar, *Taşlıcalı Yahya Gencîne-i Râz İnceleme Metin İndeks*, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Kayseri 1995

³⁵ Nev'îzâde Atâyî, *Sohbetü'l-Ebkâr*, (Haz. Muhammet Yelten), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1999, s. XIII-XVI.

yazan mevlânâ Nûre'd-dîn Abdu'r-Rahmân b. Ahmed el-Câmî'dir, 898 sekiz yüz doksan sekiz yılında ölmüştür, bu eseri kırk düğüm şeklinde düzenledi, giriş kısmında Sultan Hüseyin Baykara'nın adından bahsetti. Bu eserin Türkçe bir şerhi vardır, yazar Şem'î diye tanınan mevlâdır, bu şerhi 1009 bin dokuz yılının safer ayında bâbüssâde subayı Gazanfer için yazdı."³⁶

Yaptığımız taramalarda bu eserin 13 nüshası tespit edilmiştir. Söz konusu nüshaların birçoğunda müellif hattı kaydı olmasına rağmen yapılan incelemeler sonucunda eldeki nüshaların hiçbirinin müellif hattı olmadığı anlaşılmıştır. Ancak Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 3960 ve Hüdâî Efendi 1331 numarada kayıtlı olan nüshalar, mevcut nüshalar içerisinde en az hataya sahip olan nüshalar olarak öne çıkmaktadır. Nüshaların katalog bilgileri şu şekildedir: Süleymaniye Ktp. Fatih 3960, Beyazıt Ktp. 5571, Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye 3987m-001, Selimağa Ktp. Hüdâî Efendi 1331, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. T 2297, Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu A 687, Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu A 8395, Çorum Hasan Pasa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 2081, Bosna-Hersek Gazi Hüseyin Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 1529, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi T 2275, Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa 2132, Fransa Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Supplement Turc 372, Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 12.

Bunların haricinde "Süleymâniye Kütüphanesi Es'ad Efendi 2789" numarada *Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr* adıyla bir nüsha daha kayıtlıdır ancak bu nüsha *Şerh-i Tuhfetü'l-Ahrâr*'a aittir.

Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'ın teknik ve muhteva özellikleri bakımından ilk dikkati çeken husus, Şem'î'nin bu eserinde de diğer şerhlerinde olduğu gibi tercümelerin ağırlıkta olmasıdır. Şem'î, detaylı izahlar yapmak yerine tercümeyle ağırlık verip gerekli gördüğü yerlerde kısa açıklamalarda bulunmuştur. Klasik şerh edebiyatının genel kanaat gören metin şerhi tekniğine³⁷ tam olarak uymayan bu durum, Şem'î'ye ait şerhlerin en başta gelen özelliğidir. Yani o, şerhlerinde uzun izahlara yer vermeyip tercüme ağırlıklı bir şerh yaparak herkesin bu eserleri rahatça anlayabilmesi amacını gütmüştür. Şarihin bol miktarda örnek beyitlere, ayet ve hadislerle yer vermesinin temelinde de işte bu anlaşılır olma amacı vardır. Şem'î, derkenarlar vasıtasıyla beyitlerdeki tamlamaları ve vâsf-ı terkîbîleri sık sık belirtmesiyle de metnin doğru okunmasını sağlamaya çalışır.

Çün meh âverde ruh ender kemîst

Mâh gibi eksüklige yüz getürmişdür

Halğa geşte be-der-i mahremîst

*Mahremlik kapusına halğa olmuşdur*³⁸

Subhatü'l-Ebrâr'da 5138 mısra bulunmaktadır. Şem'î, şerhini yaparken eserdeki 1540 mısrayı yukarıdaki örnekte olduğu gibi hiçbir izaha yer vermeden sadece tercüme etmiştir. Bu durum Şem'î'nin, anlaşıldığını düşündüğü mısralarda herhangi bir açıklamaya yer vermediğini

³⁶ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, s. 785.

³⁷ Klasik Şerh Edebiyatındaki şerh usulünü şu şekilde izah etmek mümkündür: Bu şerhlerde yapılan şey, evvelâ metnin o günün insanının rahatça anlayabileceği bir şekilde takdimi (eğer Türkçe dışında yazılmış bir eser ise Türkçe tercümesi); daha sonra kelimelerin önce lügat anlamlarından başlamak suretiyle, edebiyat içerisinde ifade ettiği anlam ve aldığı boyutun tesbiti; bu takiben kelimenin o metin içerisinde ifade ettiği fonksiyon ve diğer kelimelerle edebî açıdan meydana getirdiği bütünlüğün tayin ve en sonunda, o edebî eserin mazmununun, yani arka planda yatan ana fikrin, -tabir câizse- mesajının bulunup çıkarılması ve böylelikle neticeye gidilmesidir. (Muhammet Nur Doğan, "Metin Şerhi Üzerine", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, (Haz.: Mehmet Kalpaklı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999. s. 442)

³⁸ Hüdâî Efendi 137b.

göstermektedir. Kelime kelime çeviri yöntemini kullanan Şem'î, tercümesini yaptığı mısraın aslına sadık kalarak çoğu zaman kelimelerin sıralanışında bile değişiklik yapmamıştır. Ancak bunun aksi bir çeviri yaptığında ise okuru bilgilendirmiştir.

Şem'î mısralardaki tavrını başlıklarda da devam ettirmiştir. Yani bazı başlıkları sadece tercüme edip bırakmış bazılarını ise açıklamıştır. Beyitlerden oldukça uzun olan başlıkların aslına uygun olarak birebir tercüme edilmesi *Subhatü'l-Ebrâr* şerhinde dikkati çeken unsurlardan biridir. Eserdeki başlıkların bazıları bütün halde bazıları da parçalara ayrılarak tercüme ve şerh edilmiştir.

Münâcât der-şükr-güzârî-i ni 'met-i kelâm-ı mevzûn u talebkârî-i tevîfîk ber-âverden-i delâyl-i hestî-i Hudâvend-i bîçûn celle zikruhu ve 'amme nevâluhu

*Bu münâcât mevzûn kelâm ni 'metinün şükrini edâ idiciligün beyânındadır ve bîçûn Hudâvend'ün vücûdınun delillerini âşkâr u beyân eylemege tevîfîk taleb idiciligün beyânındadır celle zikruhu ve 'amme nevâluhu*³⁹

Münâcât der-şekker-i şükr-i başîret âmîhten

Bu münâcât şükr ü 8 enâ şekkerini şabra karşıdirmek

Ve ez-telhî-i in be-şîrînî-i ân gürîhten

*Ve bunun acılığından anuñ şîrînlîğine kaçmak beyânındadır. Ândan murâd şabr ve înden murâd şükrdür. Hulâsa-i kelâm budur ki şabr egerçi acıdur, lîkin anuñ acılığına şabr idüp şükr-i Hudâ'ya muqayyed olınca anuñ acılığı ref' olur. Şabr bânuñ kesri ile maḥmûre didikleri bir otuñ ismidür ki ziyâde acı daḥı müşhildür, lîkin Fâriside bânuñ sükûnu ile isti 'mâl olunur ammâ bunda murâd bu şabr degüldür*⁴⁰

Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'da tercümeden sonra şerhin diğer basamağını, açıklama ve şerh kısımları oluşturmaktadır. Şarih, açıklama bölümünde "ya'nî" kelimesiyle başlayan ve genelde tercümeyi destekleyen kısa açıklama ve yorumlara yer vermiştir. "ya'nî" ifadesi, bu yönüyle eserde tercümenin bitip açıklamaya geçildiğini gösteren bir işaret gibidir.

Subhatü'l-Ebrâr şerhinde toplam 2450 mısra da "ya'nî" kelimesiyle başlayan açıklamalar vardır. Bu 2450 mısra, yalnızca tercüme ve kısa açıklamalardan oluşmakta bunların haricinde herhangi bir izah bulunmamaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere bu açıklamalarda beyitte asıl söylenmek istenen manayı ortaya çıkaran şerh ifadeleri yerine tercümeyi daha anlaşılır hale getiren yorumlara yer verilmiştir. Bunlar bazen birkaç kelime bazen de tercümeyle aynı uzunlukta olabilmektedir.

Ber-raḡamhâş dürr-efşânî kün

*Ol Hudâ'nun raḡamları üzre dürr ni 8 âr idicilik eyle ya'nî maşnû 'âtı müşâhede idüp ol şânî 'i bî-naẓîrün şükr ü 8 enâsma meşḡûl ol*⁴¹

³⁹ Hüdâî Efendi 42b.

⁴⁰ Hüdâî Efendi 95a.

⁴¹ Hüdâî Efendi 83b.

Levhî ez-nağş-ı ta ‘alluḵ sāde

Ta ‘alluḵ nağşından sāde bir levḥ ol ya ‘nī bir levḥ gibi ol⁴²

Çün bered kīse-i tū düzd-i felek

Çünkü felek düzdi senün kīseñi ilede ya ‘nī çünkü felegün devr ü lu ‘bı sebebi ile senün mālun senden gide⁴³

Şerh-i Subhatü’l-Ebrâr’da beytin anlam katmanlarının, mazmunlarının ortaya çıkarılıp ne anlatılmak istendiğinin açıklandığı şerh kısımlarına çok az yer verilmiştir. Öyle ki eserin tamamını oluşturan 5540 mısra arasından şerh edilenlerin sayısı 100’ü geçmemektedir. Eserde başta “hulâsa-i kelâm” olmak üzere “işâret olunur, işâretdür, zîrâ, murâd” gibi kalıp ifadelerden sonra şerhe geçilmiştir.

Der-şaf-ı bî-ḥiredân ârāmî

Bî-ḥiredlerün şaffından ârām u karâr eyleyesin, hulâsa-i kelâm budur ki Hudâ-yı ‘azze ve celleden havf idüp tâ‘at ü ‘ibâdetde olmak ulıdur, bu hâletden ki havfdan bî-behre olup harâmdan perhîzlik olmayup ihtilât u muşâhabetün ‘avâmla ola, beytde vâki’ olan be beyt-i sâbıka masrûfdur.⁴⁴

Nâḥuneş zaḥme-i çeng ten-i tū‘st

Destünün tırnağı senün çeng meḌ âbesinde olan tenünün zaḥmesidür ya ‘nī zaḥme meḌ âbesindedür, zîrâ nite ki çengün düzen ve sadâsı zaḥme sebebi ile zâhir olur. Tenün rāhatı hem tırnak sebebi ile zuhûr bulur, husûsan kaşınmak lâzım gelse ol hâlet tırnağla müyesser olur, nite ki işâret olunur.⁴⁵

Şerh metinlerinde şarihin tutumuna göre tercümeden önce veya sonra, beyitte geçen kelimelerin anlamları çoğunlukla verilmiştir. Ankaravî’nin Mesnevî şerhinde kelime anlamlarını vermeden tercüme ve açıklama yapması⁴⁶ gibi birkaç istisna dışında şarihler kelimelerin anlamlarını tek tek vermeye özen göstermişlerdir. Şem’î, Subhatü’l-Ebrâr şerhinde tercüme ya da şerh ettiği beyitlerdeki kelimelerin hepsi yerine genelde birkaç tanesinin anlamını vermekle yetinmiştir. Bunu yaparken net bir ölçü belirlememiş olan şarih, genel olarak o dönem metinlerinde ya da şiir dilinde sık kullanılmayan kelimelerin anlamını vermeye çalışmıştır.

Şerh-i Subhatü’l-Ebrâr’da 210’u Arapça, 440’ı da Farsça olmak üzere toplamda 650 kelimenin anlamı verilmiştir. Metinde kelime anlamları genellikle “..... ma ‘nâsınadır” şeklinde kalıp bir ifadeyle hem metin içerisinde hem de derkenarlarda verilmiştir. Şem’î, bazı kelimelerin anlamlarını verirken kelime hakkında gramatik izahlarda da bulunmuştur.

Şerh yapılırken metnin farklı anlamlarının ortaya çıkarılması esastır. Şarihler metinlerde kelimelerin çift anlamlı olması sonucunda ortaya çıkan anlamların ikisini de vermeye özen göstermişlerdir. Hatta Sûdî, bu gibi durumlara dikkat etmeyip iki anlamdan

⁴² Hüdâî Efendi 139b.

⁴³ Hüdâî Efendi 163b.

⁴⁴ Hüdâî Efendi 100b.

⁴⁵ Hüdâî Efendi 96b.

⁴⁶ Ahmet Tanyıldız, İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû’atu’l-Letâyif ve Matmûratu’l-Ma’ârif) (I. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük), (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2010.

birini tercih edenleri “birine kasr eyleyen taksîr eylemiş” şeklinde eleştirmiştir. Aynı şekilde çift anlama sahip mısralarda uygun anlamı söylemek mümkünken bunu yapmayıp her iki anlamı veren şarihler de eleştirilmiştir.⁴⁷ Geleneğe bakıldığında ise şarihlerin farklı anlamları belirtmelerine rağmen genelde metnin siyâk ve sibâkına bakarak hangi anlamın uygun olduğunu söyledikleri görülür.

Şem'î, birçok mısraı kelimelerinin gramer özelliklerine, anlamlarına, farklı okunuşlarına ve içinde terkip olup olmamalarına göre iki farklı şekilde tercüme etmiş ve bunlar arasında “şu doğrudur” gibi bir tercihte bulunmamıştır. Bu uygulama onun şerhlerini diğer şarihlerin şerhlerinden ayıran önemli bir özelliktir. Ancak bu ifadelerden Şem'î'nin her farklılıkta iki tercüme yaptığı anlaşılmamalıdır. O, eğer söz konusu yeni tercüme beyte göz ardı edilemeyecek şekilde uygun bir anlam katıyorsa mısraı bir kere daha tercüme etmiştir. Bunu da şerhte, “mısraı böyle de tercüme etmek mümkündür” manasında bir işlevi olan “bu hem vechdür” kalıp ifadesiyle belirtmiştir.

Aşağıdaki mısraı geçen “hüner” kelimesini hem ilk anlamıyla hem de “hüner sahibi kişiler” olarak iki şekilde anlamlandırmak mümkündür. Şem'î, bu iki ihtimali de dikkate alarak tercümesini iki değişik şekilde yapmıştır:

Genc-i zer pîş-i hüner cîzî n'îst

*Sîm ü zer genci üzre ya'nî hüner katında ve hünere nisbet bir nesne degüldür bu hem vechdür, genc-i zer erbâb-ı hüner katında bir nesne degüldür.*⁴⁸

Şem'î, şu mısraı da vasıta ve yönelme hali eki görevleriyle kullanılabilen “bâ” ekinin iki anlamına göre tercüme etmiştir.

Bâ-hod ân beyt mükerrer bi-kerd

*Kendüsine ol beyti mükerrer eylerdi ya'nî mirâren okurdı. Bu hem vechdür ol beyti kendüsiyle mükerrer eylerdi.*⁴⁹

Şem'î, yukarıda da belirtildiği gibi terkiplere dikkat etmiş ve kelimenin muzaf olup olmamasına göre farklı tercümeler yapmıştır:

Ki çü hürşîd cihân-gîr est ân

*Zîrâ ol nûr âftâb gibi cihânı tutucudur ya'nî cihânı bi't-tamâm rûşen idücidür. Mürşidüñ göñli nûrî hem ancılayındur, belki âftâbuñ enveridür. Hürşîd muzâf olup ma'nâ bu vechle olmak hem laîfîdür, zîrâ anuñ nûr-ı dili cihânı tutucu ya'nî rûşen idici âftâb gibidür.*⁵⁰

Şerhte dikkati çeken bir diğer özellik de bugün edisyon kritik olarak adlandırdığımız tekniğin burada uygulanmış olmasıdır. Şem'î, açıklamalarını yaparken yeri geldikçe nüsha farklarına değinerek bazı mısraların nüsha farkına göre oluşan anlamını da belirtmiştir.

⁴⁷ İbrahim Kaya, a.g.m., s. 1464.

⁴⁸ Hüdâî Efendi 196a.

⁴⁹ Hüdâî Efendi 42b.

⁵⁰ Hüdâî Efendi 31b.

Melek ez-û şamt-ı 'ișyân pâkest

Firişte 'ișyânun 'ayb u nokşânından pâkdür ya 'nî melekden hergiz 'ișyân şâdır olmaz. Ba 'zı nüshâda şamt yerine 'ișmet vâki 'dür ki ma 'nâ böyle olur, melek 'ișmet ü 'ișyândan pâkdür ya 'nî melekde gâhî 'ișmet ve gâhî ma 'siyyet-i i 'tibârî yôkdur, zîrâ melek hemîşe 'ișyândan berî vü pâkdür. (H-72a)

Hest ber-û bî-hûde-güyî çîre

Bî-hûde-güyülük anuñ üzerine gâlib oldı. Ba 'zı nüshâda bu mışrâ ' böyledür, Ber u bîhûde-güyî hîre

Bî-hûde güylük anuñ üzerine gâlib oldı.

Şerhlerde anlatılanların kuvvetlendirilmesi adına ayetlerden, hadislerden, peygamberler tarihinden vs. örnekler verilmesi sıkça başvurulan bir yöntemdir. Anlatılanların beyitlerle desteklenmesinde geleneğe nazaran bir hayli fazla örneğe yer verme ise Şem'î'ye özgü bir yöntem olarak dikkat çekmektedir. Şem'î, şerhinde "beyt, mısra', mesnevî, kıt'a" gibi başlıklar altında şiir örneklerini sunmuştur. Çoğu zaman beyitleri sadece yazarak geçmiş, nadiren de olsa bu beyitleri şerh etmiştir. *Subhatü'l-Ebrâr* şerhinde 148 beyit, 11 mesnevi, 27 mısra, 5 tane de kıt'a örneği vardır. Şem'î, bu örnekleri başta *Bostân* ve *Divan-ı Hâfız* olmak üzere *Mesnevî-i Şerîf*, *Gülistân*, *Mantıku't-Tayr* ve *Tuhfetü'l-Ahrâr* gibi daha önce şerh ettiği eserlerden almıştır. Bunlar arasında 6 beyit ise Türkçedir. Necâtî, Rûmî ve Şemseddin Ahmed-i Sivasî gibi şahsiyetlere ait olan beyitler, şerhin kaynaklarının zenginliğini göstermesi bakımından önemlidir.

Klasik şerh edebiyatı ürünlerinde dikkat çekici özelliklerden biri reddiyelerdir. Birçok şarih, şerhine başlamadan önce o eser üzerine yapılan şerhleri de incelemiş ve bunlardaki eksiklik ya da hataları hangi şarihe ait olduğunu belirterek eserinde göstermiştir. 16. asır reddiye geleneği içerisinde adı en çok geçen şarihlerden biri Şem'î'dir. 16. asırda özellikle *Gülistân*, *Bostân*, *Divan-ı Hâfız* gibi Fars klasikleri şerh edilmeye başlanmış ve bu asrın üretken ismi Şem'î, söz konusu eserlerin ilk şarihleri arasındaki yerini almıştır. Yukarıda izah edilen durumun sonucu olarak Şem'î'den sonra bu eserleri şerh eden şarihler, reddiyelerinde diğer şarihlerle beraber Şem'î'yi de çeşitli yönlerden eleştirmişlerdir. Sûdî, Ankaravî, Hevâyî-i Bursevî gibi şarihler, eserlerinde Şem'î'ye beyti yanlış ya da eksik anladığı yönünde reddiyeler yazmışlardır.

Şem'î de *Subhatü'l-Ebrâr* şerhinde dört yerde reddiye yazmıştır ve bunlardan sadece birinde hangi şarihe reddiye yazdığını belirtmiştir. Bu reddiyede 16. asrın meşhur şarihi Sûdî-i Bosnevî'ye dair bir eleştiri vardır. Ancak burada eleştiri konusundan ziyade Şem'î'nin Sûdî'den "merhûm"⁵¹ diye bahsetmesi önemli bir bilginin gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır. Çünkü bu ifadede kaynaklarda ölüm tarihi⁵² net olarak bilinmeyen Sûdî'nin 1 Eylül 1600 tarihinde önce ölmüş olduğu anlaşılmaktadır.

⁵¹ "Merhûm Sûdî menzil-i hâbdan murâd dîdedür dimişdür amma hañâ-yı fâhiş idügi ziyâde rüşendür ve bu hañâyâ sebeb idügi anuñ gaflet ü 'inâd u ta'aşşubıdır." Hüdâî Efendi 55a.

⁵² Klasik şerh geleneğinin önemli temsilcilerinden Sûdî'nin ölüm tarihi hakkında kaynaklarda muhtelif bilgiler vardır. Kâtib Çelebi'nin *Fezleke* ve Atâyî'nin *Zeyl-i Şakâyık* adlı eserlerinde 1000/1592-93 tarihi, Bursalı Mehmed Tahir'in, *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde ise 1005/1596 tarihi yer almaktadır. Sûdî *Bostan Şerhi*'nin sonunda yer alan 2 Şevvâl 1006/8 Mayıs 1598 tarihine bakılırsa bu tarihte sağdır. Daha geniş bilgi

Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr, Şem'î'nin hayatının sonlarına doğru yazıldığı için o, bu esere kadarki süreçte kendisi hakkındaki reddiyelerin birçoğunu muhtemelen görmüş ve onları bu eserde cevaplamıştır. Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr, Şem'î'nin söz konusu eleştirilere cevap verdiği tek eser olması açısından önemli bir özelliğe sahiptir. Buna göre Şem'î, kendisi hakkındaki reddiyelerin tamamen haksız olduğunu düşünmektedir. Şarih, dikkatli bakıldığında hatalarla dolu olan bu reddiyelere de redd yazılmasının icab edeceğini söylemiştir. Şem'î, şarihleri reddiyelerinin sebeplerini açıklamamakla suçlamaktadır. O, şarihlerin redlerinin makbul ve makul karşılanmayacağını bildikleri için bunların sebeplerini yazmadıklarını düşünmektedir. Şem'î'ye göre küçük bir grubun haricinde bu şerhlere önem veren olmamıştır.⁵³

Şem'î'nin anlamın yanında gramere de ağırlık veren klasik şerh usûlüne her zaman uymaması onun şarihliğinin önemi noktasında araştırmacıları yanıltmamalıdır. Zira Şem'î her ne kadar çağdaşı şarihler tarafından eserlerdeki gizli manaları anlamayarak bunlara dair gerekli bilgileri vermediği gerekçesiyle eleştirilmiş olsa da şerhlerinin nüsha sayılarının fazlalığı bile bize onun çağının önde gelen şarihlerinden biri olduğunu gösterir. Şem'î'nin şerhlerini değerlendirebilmek için öncelikle bu şerhlerin hitap ettiği kitlenin ve Şem'î'nin şerhlerini yapma sebeplerinin çok iyi bilinmesi gerekir.

Şem'î'nin hayatına dair bilgi verirken de belirtildiği gibi o, bir şarih olmasının yanı sıra aynı zamanda kendisini Farsça öğretmeye adanmış bir hocadır. Nitekim kaynaklardaki bilgilerin yanı sıra Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'da da Şem'î, "*Şem'î-i hakîr hem şem'-veş sūzân olup envâr-ı ma'ârifle tâlib-i 'irfân olanların kulûbini rûşen eylemişdür, lâ-cerem cüvân-merdlikden behrever olup cihânda küllî iştihâr bulmuşdur*"⁵⁴ ifadeleriyle bu özelliğini dile getirmiştir. Klasik şerh usûlüyle yapılan şerhler, dillerinin ağır olması ve ayrıca bir Arapça ve Farsça gramer bilgisi gerektirmesi, telif-tercüme olarak adlandırılan çalışmalar da yalnızca konu ve içerik olarak ana eserden yararlanmaları yani faydalanılan eserlerin bire bir Türkçe tercümesi olmamaları sebebiyle, Farsça metinlerin Türkçeye nasıl tercüme edileceği hususunda ilgili kişilere yeterli bilgi sunamamışlardır. Edebiyat tarihimizdeki şerhlerin büyük çoğunluğunda dil ve edebiyat öğretiminin de şerh yapma amaçları arasında olduğu bilgisini göz önüne alarak Şem'î'nin, öğrencilerine anlattığı gramer konularının uygulamada nasıl olacağını bir nevi şerhleri vasıtasıyla gösterdiği söylenebilir.

"Şerhler birçok amaç doğrultusunda yazılan çok yönlü eserlerdir. Ele alınan "kaynak metin" in türüne göre de aşağı yukarı amaç belirlenmiş olur. Kaynak metnin konusu tasavvufтан seçilmişse hedef metinde daha çok tasavvuf dilinin, anlam dünyasını, mazmunları, düşünce sistemi ve bu yola girenlere kılavuzluk edecek nitelikte açıklamalar ağırlık kazanır. Eğer kaynak metin konusunu edebiyattan seçmişse amaç, dil ve edebiyat öğretimidir. Ancak bu dil ve edebiyat öğretiminde okuyucu seviyesi esastır ve konuların sınırları bu seviyeye uygun olarak çizilir. Bu bakımdan şerhlerde verilen dil ve edebiyat bilgileri, istisnalardan ve teferruattan arındırılmış bir konuya giriş niteliğindedir. Bunun

için bakınız: Ozan Yılmaz, 16. Yüzyıl Şârihlerinde Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Gülistân'ı (İnceleme-Tenkitli Metin), (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 38.

⁵³ Müellifin ifadeleri için bakınız: Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr, Hüdâî Efendi 7b-8a, 206b-207a.

⁵⁴ Hüdâî Efendi 142a.

yanında şarih bu bilgilerle yetinmek istemeyenleri de göz ardı etmez, değindiği konularda bakılacak eserlere gönderme yaparak modern, profesyonel bir öğretici tavrı sergiler.”⁵⁵

Şem’î’nin şerhleri yukarıdaki izaha göre değerlendirildiğinde bu eserlerde tasavvufî ve edebî izahlardan ziyade dil öğretiminin ön planda olduğu görülür. Onun, hayatını Farsça öğretmek devam ettirdiği bilgisi göz önüne alınırsa bu durumun nedeni de anlaşılır. Yani Şem’î, şerhlerini uzun izahlar yerine sade bir şekilde yaparak herkesin bu eserleri rahatça anlayabilmesi amacını gütmüş;⁵⁶ tercümelerini eserin aslına sadık kalarak bire bir yapmasıyla da öğrencilerinin Farsça bir metnin Türkçeye nasıl aktarılacağını görmelerini sağlamıştır. *Şerh-i Subhatü’l-Ebrâr*’da, öğrencilerin eserden dil açısından yararlanmalarına dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Ancak Şem’î’yle aynı devirde yaşayıp onun hakkında en kesin bilgileri vermiş olan Nev’î-zâde Atâyî, *Şakayık Zeylinde* onun şerhlerinin talebeleri arasında elden ele dolaştığını söylemiştir: “*Mesnevî-i Şerîf’e şerhi vardır. Dîvân-ı Hâfız’ı ve Gülistân ve Bostân’ı Türkî şerh eylemiştir. Tullâbı yanında makbûl u mütedâvildir.*”⁵⁷

Şem’î’nin Farsça hocası olduğunu göz önüne alırsak onun şerhlerinin Farsça öğrenmek isteyenlerce ilgiyle takip edildiğini söyleyebiliriz. Buralarda yer alan bilgiler, Şem’î’nin şerhlerinin öğrencileri açısından taşıdığı önemi göstermesi bakımından son derece önemlidir. Buna göre onun şerhleri öğrencileri arasında çok okunup elden ele dolaşmıştır. Bu durum hem Şem’î’nin şerh usûlünün klasik tekniklerden farklı olması sonucunu doğurmuş hem de eserlerin birçok defa istinsah edilmesini sağlamıştır.⁵⁸

Şem’î, hocalık yanını ön plana çıkartarak *Şerh-i Subhatü’l-Ebrâr*’da bilimsel bir dil kullanmıştır. Sade, açık ve basit cümlelerden oluşan bu dil, Şem’î’nin bilimsel bir amaç güttüğü fikrini destekler. Derkenarlarda vâf-ı terkîbîleri sık sık vurgulamasının ve yaptığı izahların büyük çoğunluğunda kelimenin doğru okunmasına yönelik bilgiler vermesinin temelinde yatan ana sebeplerden birinin bu olduğunu söyleyebiliriz.

Şem’î, klasik şerhin aslî unsurlarından tercüme ve açıklamaları ağırlıklı olarak kullanmış bir şarihtir. Eserleri de bu sebepten klasik değil muhtasar şerhtir; bir diğer ifadeyle tercüme değil şerhin bir çeşididir. Zaten klasik şerh usullerini kullanan şarihler, Şem’î’yi eleştirirken hiçbir zaman onu bir mütercim, eserlerini de tercüme olarak nitelememişlerdir. Onu eleştiren şarihler, yalnızca anlamsal konularda ona reddiyeler yazmışlardır. Hem tarihî hem de edebî kaynaklarda Şem’î, başarılı bir şarih olarak adından söz ettirmiştir. Buradan o dönemde böyle bir usulün kabul gördüğü sonucuna varmak mümkündür. Aksi taktirde bu eserler onlarca hatta yüzlerce⁵⁹ defa istinsah edilip elden ele dolaşamazdı.

Tüm bu izahlardan sonra Şem’î’nin *Subhatü’l-Ebrâr* şerhinde kullandığı metodu şu şekilde izah edebiliriz: Öncelikle şerhi yapılan beyit ya da mısra tercüme edilmiştir. Daha sonra “ya’nî” ile başlayan bir açıklama cümlesi yer almış, devamında ise herhangi bir tasavvufî ıstılah ya da metinde gerçek anlamının dışında kullanılmış bir kelime varsa bunların ne anlama

⁵⁵ Hülya Canpolat, *Sa’dî’nin Gülistân Önsözüne Yapılan Türkçe Şerhlerin Karşılaştırmalı İncelenmesi*, (Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir 2006, s. 117.

⁵⁶ Bu yargıya şarihin eserlerinin sebep-i telif bölümlerine bakılarak varılmıştır.

⁵⁷ Nev’îzâde Atâyî, *Hadaiku’l-Hakaik...*, s. 332.

⁵⁸ *Şerh-i Subhatü’l-Ebrâr*’ın nüshaları arasında önemli farklılıklar olmasının ve hatta sonundaki müellif hattı kaydına bile dokunulmadan istinsah edilmesinin temelinde muhtemelen öğrencilerin eserleri aslına sadık kalarak istinsah etmeleri/ettirmeleri çabası vardır.

⁵⁹ Şem’î’nin eserlerinden *Gülistân* şerhinin 125, *Divan-ı Hâfız* şerhinin 37, *Bahâristân* şerhinin 57, *Pend-i Attar* şerhinin 65, *Bostân* şerhinin 73, *Mesnevî* şerhinin muhtelif ciltlerinin 112 nüshası bulunmaktadır.

geldiği açıklanmıştır. Bazı durumlarda beyitten ne anlaşılması gerektiği “hulâsa-i kelâm” gibi ifadelerle dile getirilmiş en sonunda da beyitte geçen kelimelerin anlamları verilmiştir. Şem'î, bunlara ek olarak bazen beyitteki edebî sanatları vermiş bazen de kelimelerin gramer özellikleri ve etimolojilerine dair uzun ve detaylı açıklamalarda bulunmuştur.

SONUÇ

16. asrın ikinci yarısında yaşamış olan Şem'î'yi ve onun *Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr* adlı eserini tanıtmaya çalıştığımız bu makalede onun hayatı ve şerh usulü hakkında önceden verilen hükümleri destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre Şem'î, kaynaklarda adı geçen ve 16. asrın ilk yarısında yaşamış olan şair Şem'î'den farklı biridir. Mevlevîliğe yakın mutasavvıf bir zat olan Şem'î, iyi bir eğitim aldıktan sonra dünya işlerinden uzaklaşarak kendisini eğitime adanmıştır. Klasik üsluptan ziyade kendisine has, sade, basit ve anlaşılır cümlelerle yazdığı eserleri hem yaşadığı dönemde hem de sonraki asırlarda defalarca istinsah edilerek birçok kişi tarafından okunmuştur.

Şem'î, *Subhatü'l-Ebrâr*'da da önceki eserlerinde olduğu gibi tercüme ağırlıklı bir şerh usulü kullanmıştır. O, eserinde tasavvufî bir bakış açısı kullanmakla birlikte bütün beyitler yerine, gerekli gördüğü durumlarda tasavvufla alakalı ıstılahları ya da mazmunları açıklamıştır. Farklı şerh imkân ve ihtimallerinin değerlendirmesi, 200 civarında örnek beyite yer vermesi Şem'î'nin şerh üslubunda öne çıkan diğer özelliklerdir.

Şarihin nüsha farklarına değinmesi ve anlama önem verirken gramatikal izahları da göz ardı etmemesi onun bilimsel yöntemlere de önem verdiğini göstermektedir. Bunun yanında Şem'î'nin şerhinde diğer şarihlerin hatalarını söylemesi, haksız olduğunu düşündüğü eleştirilere cevaplar vermesi o dönem içerisinde edebî bir tenkit sisteminin var olduğunu kanıtlar.

Bu çalışmayla Câmî'nin önemli eserlerinden biri olan *Subhatü'l-Ebrâr*'ın Türk edebiyatındaki etkisi de belirlenmiştir. *Subhatü'l-Ebrâr*, bu şerhin haricinde *Gencine-i Râz* ve *Sohbetü'l-Ebkâr*'a da kaynaklık etmiştir. Gazanfer Ağa'nın Şem'î'den bu eseri şerh etmesini istemesi, Nev'îzâde Atâyî'nin *Sohbetü'l-Ebkâr*'ın sebep-i telif bölümünde arkadaşlarının *Subhatü'l-Ebrâr*'ı okuyup beğendiklerini söylemesi, bu eserin Anadolu'da bilinip okunduğunu göstermektedir.

Şem'î, *Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr*'ı hayatının sonlarına doğru kaleme almıştır. Söz konusu eserin teknik ve muhteva özelliklerinin ortaya çıkarılması, Şem'î'nin şerh usulünün gelişim çizgisinin belirlenmesine katkı sağlayacaktır. Şem'î'nin genel şerh usulünün belirlenmesiyle birlikte yapılacak mukayeseli çalışmalarla onun klasik şerh edebiyatındaki yeri belirlenebilecektir.

KAYNAKÇA

- Bursalı Mehmed Tahir (2009), *Osmanlı Müellifleri*, Bizim Büro Basımevi, Cilt: II, Ankara.
- CEYLAN, Ömür (2000), *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- ÇINAR, Bekir (2007), “Taşlıcalı Yahya'nın Gencine-i Râz Mesnevisinde Bir Nasrettin Hoca Fıkrası” *Turkish Studies*, Volume 2/4, Fall 2007, s. 283-292.
-(1995), *Taşlıcalı Yahya Gencine-i Râz İnceleme Metin İndeks*, Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- Derviş Mahmûd-ı Mesnevîhan (2007), *Sevâkıb-ı Menâkıb*, (Haz.: Erdoğan Erol, Gönül Ayan, Hüseyin Ayan), Rumi Yayınları, İstanbul.

- DİA (2010), 38. Cilt, İstanbul, s. 555-568.
- DOĞAN, Muhammet Nur (1999), "Metin Şerhi Üzerine", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, (Haz. Mehmet Kalpaklı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Esrâr Dede (2000), *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, (Haz. İlhan Genç), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- GÖLPINARLI, Abdalbâki (1983), *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 2. Basım, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul.
- GÜLEÇ, İsmail (Fall 2009), "Dağılmış İncileri Toplamaya Yardım Etmek: Şerh Tasnifi Meselesine Küçük Bir Katkı", *Turkish Studies*, Volume: 4/6 (Prof. Dr. Cem Dilçin Adına - Şerh/Annotation), s. 213-230.
- HAMMER, J. Von (2007), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Çev. Mustafa Gencer, Dünder Alınlık, Abdüllatif Armağan, İrfan Bülbül), İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, Cilt II, İstanbul.
- Kâtip Çelebi (2007), *Keşfü'z-Zunûn*, (Çev. Rüştü Balcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- KAYA, İbrahim (Spring 2011), "Sûdî'nin Hafız Divanı Şerhindeki Tasavvufî Yaklaşımları" *Turkish Studies*, Volume: 6/2, s. 599-630.
- KILIÇ, Atabey (2007), "Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi", *Klâsik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Turkish Studies Publication, Ankara.
- Latîfî (2000), *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ İnceleme-Metin*, (Haz.: Rıdvan Canım), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Mehmed Süreyyâ (1996), *Sicill-i Osmanî*, (Haz. Seyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Cilt 5.
- Nev'îzâde Atâyî (1999), *Sohbetü'l-Ebkâr*, (Haz. Muhammet Yelten), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- Nev'îzâde Atâyî (1989), *Hadaiku'l-Hakaik fi Tekmileti's-Şakayık*, (Haz. Abdulkadir Özcan), Çağrı Yayınları İstanbul.
- ÖZTÜRK, Şeyda (2007), *Şem'î'nin (15.-16. YY.) Mesnevî Şerhi (İlk Türkçe Tam Mesnevî Şerhi)*, Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul.
- Sahîh Ahmed Dede (2011), *Mevlevîlerin Tarihi*, (Haz.: Cem Zorlu), İnsan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- SARAÇ, M. A. Yekta (2003), "Tasavvuf Edebiyatına Ait Temel Bir Metin ve Türk Edebiyatına Yansımaları", *İ. Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXX, s. 445-468.
- SARIÇİÇEK, Ramazan (1991) *Taşlıcalı Yahya Bey Gencîne-i Raz: inceleme-metin*, İnönü Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Malatya 1991
- ÜNVER, İsmail (1985), "Şem'î Şem'ullah", *Türk Dili*, C. XLIX (yıl:34), S. 397, Ankara.
- YILMAZ, Ozan (2008), 16. Yüzyıl Şârihlerinde Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Gülistân'ı (İnceleme-Tenkitli Metin), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi.
- YILMAZ, Ozan (2007), "Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 9, İstanbul, s. 271-304.